УДК 373.5.016:811.161.2]:794

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-8(346)-1-140-148

Космідайло Ірина Олександрівна,
вчителька української мови та
літератури ЗЗСО №258 м. Києва,
аспірантка кафедри української мови
Інституту філології Київського університету
імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.
io.kosmidailo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5980-8416>

ОСВІТНЬО-РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНОЇ ГРИ ТА МОВНОГО ПОРТФОЛІО ЯК ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ЛІЦЕЮ

Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, концепція «Нова українська школа», Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти визначають стратегічні напрями освіти, висувають чіткі завдання з підвищення якості навчання, оновлення методичного інструментарію, що ґрунтується на здобутках традиційної методики й упровадженні інноваційних підходів до формування національно-мовної особистості з розвиненим мисленням, мовленням, інтелектом.

Зміна парадигми в шкільній мовній освіті зумовлює перегляд ефективних засобів навчання, пошук нових практико-орієнтованих технологій, що стимулюють учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, продуктивної комунікації для вирішення життєво важливих питань. Досі недостатньо уваги приділено обґрунтуванню ефективних шляхів формування українськомовної особистості учня ліцею у процесі вивчення української мови, не з'ясовано, яким формам, методам, прийомам та засобам навчання у ліцеї доцільно віддавати перевагу.

Опрацювання й синтез різногалузевої літератури в аспекті обраної проблеми дали змогу з'ясувати, що дидактична гра стала предметом зацікавлень педагогів (Г. Ващенко, Д. Кавтарадзе, О. Савченко, В. Сухомлинський, С. Шмаков та ін.), психологів – представників різних поколінь (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Г. Міллер, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, М. Савчин, О. Сергєєнкова, З. Фройд та ін.).

Використанню розвивального й освітнього потенціалу дидактичної гри присвячено окремі праці А. Богуш, Н. Гавриш, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Караман, М. Пентиліук, в яких вона

здобула термінологійний статус мовної гри з потужним мотиваційно-розвивальним ресурсом у форматі навчальної міжособистісної інтеракції.

Як дієвий методично-дидактичний інструмент схарактеризовано мовне портфоліо в навчанні здобувачів освіти у працях О. Дацків, О. Караман, К. Климова, О. Кучерук, Н. Остапенко, Л. Сімоненко.

Метою статті є обґрунтування доцільності використання в освітньому процесі ліцею мовної гри та мовного портфоліо як ефективних засобів формування українськомовної особистості.

Для досягнення мети визначено такі *завдання*:

1. З'ясувати сутнісні характеристики понять «українськомовна особистість», «мовна гра», «мовне портфоліо».
2. Обґрунтувати доцільність упровадження мовної гри та мовного портфоліо як засобів формування українськомовної особистості учня 10 класу ліцею у процесі навчання української мови.

У процесі студіювання психолінгвістичної та лінгводидактичної літератури опрацьовано семантичне наповнення термінологійного поняття «мовна особистість», що має значну кількість дефініцій, які по-різному віддзеркалюють позиції науковців у його тлумаченні.

Л. Мамчур вважає, що мовна особистість – високоосвічена людина, яка володіє високим рівнем мовної, мовленнєвої спроможності, духовності та культури і здатна втілювати їх в суспільну діяльність для досягнення успішного спілкування та поставлених життєвих цілей; характеризується такими якостями, як знання лінгвістичних одиниць, необхідних для їх реалізації в усному та писемному мовленні, знання предмета й теми висловлювання, знання поведінки у процесі спілкування та ін.; це комунікативно компетентна особистість, тобто людина, що оперує життєво необхідними знаннями, вміннями й навичками (Мамчур, 2013).

Л. Струганець у мовній особистості вбачає «носія мови, котрий досконало знає мову, усвідомлено творчо нею володіє, сприймає мову в контексті національної культури, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку власних інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей, засобом соціалізації особи в певному суспільстві» (Струганець, 2012).

Л. Мацько мовну особистість сприймає як «узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» (Мацько, 2009).

На нашу думку, найбільш цілісним і вичерпним є визначення, запропоноване лінгводидактом А. Богуш. Вона розглядає мовну особистість як «високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, яка володіє соціокультурним та мовним запасом, вільно спілкується рідною,

державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння та навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення» (Богущ, 2008).

Термінологічне поняття «українськомовна особистість» функціонує в науковому полі лінгводидактики, проте без чіткого опису його характеристики.

У нашому розумінні «українськомовна особистість» – це національно свідома особистість, що вільно володіє державною мовою, національно-мовленнєвою культурою, раціональною мовленнєвою поведінкою, зі сформованим мовним смаком, мовним чуттям, мовною стійкістю та розвиненим критичним мисленням; прагне оберігати й примножувати скарбницю українськості в усіх сферах життєдіяльності.

У цьому контексті поділяємо також думку Л. Мацько, що до важливих складників мовної особистості доцільно віднести такі: мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби й досконалі компетенції; ґрунтовні мовні знання й мобільність їх використання; мовна свідомість і усвідомлення себе мовними українськими особистостями; національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури; мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак; усвідомлена естетична мовна поведінка, мовна стійкість (Мацько, 2009).

Аналіз спеціальних джерел дав змогу з'ясувати, що з усього різноманіття методичного інструментарію саме використання навчально-ігрових технологій на уроках української мови забезпечує формування мовленнєвих умінь, поживає пізнавальні можливості учнів, створює ситуацію успіху. Такі уроки сприяють розвиткові думки, мислення, мовлення й характеризуються високою активністю, динамічністю, емоційністю, колективністю, змагальністю (Мелешко, 2014).

В останнє десятиріччя у лінгводидактичній літературі виокремлено мовне портфоліо як ефективний засіб формування мовленнєвої компетентності та проєктування саморозвитку здобувачів освіти. Наукова розвідка Т. Резнік дає підстави вважати мовне портфоліо сучасним інструментом навчання, який сприяє збагаченню словникового запасу учнів, засвоєнню ними мовних норм, розвитку зв'язного мовлення, формуванню мовного іміджу учня (Резнік, 2017).

За визначенням Н. Коряковцевої, мовне портфоліо – це пакет робочих матеріалів, які демонструють той або інший результат навчальної діяльності учня в оволодінні мовою, що дає можливість школяреві й учителеві самостійно або спільно проаналізувати та оцінити обсяг роботи і спектр досягнень учня в галузі вивчення мови й культури, динаміку оволодіння ним мовою в різних аспектах (Коряковцева, 2006).

Оскільки мовне портфоліо має багато видів (папка досягнень, проблемно-дослідницьке мовне портфоліо, тематичне мовне портфоліо, рефлексивне портфоліо тощо), то, відповідно, може містити в собі найрізноманітніші завдання, наприклад, мовні ігри, запропоновані далі.

У сучасній педагогічній літературі статус мовної гри чітко не визначено. Н. Анікєєва, І. Петерсон, П. Підкасистий, Ю. Поліщук, Г. Ляпіна вважають її засобом навчання. М. Лісіна, В. Семенов, Н. Філатова, О. Вербицький, С. Тюнникова вважають мовну гру формою навчання. Як метод навчання мовну гру визначають Л. Семушина, Г. Сорокін, С. Харченко та ін.

Мовну гру розглядаємо як засіб навчання на уроках української мови з огляду на її дидактичний та розвивальний потенціал, спрямованість на формування в учнів комунікативного досвіду, мовної стійкості, лінгвістичної креативності тощо.

О. Горошкіна, З. Смєлкова виокремлюють такі види ігор, які доцільно використовувати під час уроку української мови: гра зі словом, гра-вправа, яка може бути реалізована у формах мікрогри (одне завдання) і макрогри (передбачає завдання підвищеної складності й колективні форми їх вирішення) та урок-гра, що сприяє інтелектуально-емоційному розвитку та реалізації індивідуальних здібностей і можливостей кожного учня (Сімоненко, 2011).

Наводимо приклади мовних ігор, розроблених О. Остапченко (Остапченко, 2018), які сприяють формуванню українськомовної особистості учнів ліцею.

Гра-аукціон «Стратити не можна помилувати»

Методична доцільність. Гра дає змогу у формі цікавого змагання перевірити рівень сформованості практичних умінь та навичок і теоретичну підготовленість учнів, а також привчає їх працювати інтенсивно і якісно, розвиває творчі здібності, формує увагу до слововживання та контексту, зміцнює навички лексичної, граматичної та стилістичної валентності слів.

Правила гри. Пам'ятаєте відому фразу «*Стратити не можна помилувати*», смисл якої залежить від місця коми в реченні? Адже саме цей розділовий знак допомагає на письмі відтворити ту інтонацію, яка розмежовує синтагми, смислові частини фрази, й увиразнює зміст речення. Спробуйте за певний час скласти якомога більше речень такої ж структури й по-різному оформити їх пунктуаційно. Перемагає той, чий перелік речень найдовший, а їх озвучення інтонаційно найточніше.

Приклади речень

Грати не можна нудьгувати;
Погодитися не можна відмовитися;
Перемагати не можна програвати;
Боротися не треба коритися;

Працювати не час відпочивати;

Радість не для нас туга.

Гра-змагання «Горобці не винні, або А що не так?»

Методична доцільність. Гра дає змогу у формі цікавого змагання перевірити рівень сформованості практичних умінь та навичок і теоретичну підготовленість учнів, а також гра підносить на вищий щабель культуру усного й писемного мовлення учнів, привчає їх бути уважними до мови, до вибору потрібного слова й добору оптимальної синтаксичної конструкції, сприяє виробленню мовного чуття і смаку, вчить зосереджувати увагу та формує лінгвістичну креативність.

Правила гри. Кажуть, слова не горобець... У нетрях наведених нижче фраз, захаращених суржилом та іншими мовними покручами, поховалося чимало тих «горобців»-мутантів, виловити яких буде ой як не просто. Встановіть, що ж не так у цих реченнях: спробуйте знайти й виправити лексичні, граматичні, орфоепічні й орфографічні помилки, усунути стилістичні невправності, логічні недоречності. Перемагає той, чий відредагований варіант буде визнано найдосконалішим. Додаткові бонусні бали отримують ті, хто з'ясує причини, що породили ці помилки.

Приклади завдань

1. Можливо, колись станеться чудо: в якомусь там далекому майбутньому році на ваше день народження прийдуть теперішні й минулі письменники та поети, сядуть за великий квадратний стіл (метрів 3 на 2) й спитають: а що не так?

2. Давайте берегти природу, дбати за оточуюче середовище! Ми ж не чужинці якісь, а місцеві аборигени, вірно? А то скоро нас візьме в оточення наш дійсний ворог – сміття! А що – не так?

3. Наш поїзд подали на третій путь, платформа там більш довша, тому всі двадцять два вагона швидкого експресу повністю поміщаються. І ми в них помістилися з усім нашим скарбом! Наша залізнична дорога дбає за нас! А що – не так?

4. Майбутня філологиня ухвалила для себе рішення опанувати австрійською мовою, щоб досліджувати народний фольклор Австрії, до того ж і Фрейда почитати в оригіналі. Похвально! А що – не так?

5. Вас часто хвилює гостра біль в області серця, ломить у позвонках, непокоїть кишечник? Наші засоби ручної мануальної терапії саме для вас! Дзвоніть по номеру... – і ми допоможемо вам. Першим двоохста дозвонившимся – скидка! Ви ще скажете нам «Велике дякую!», як вже сказали сто двадцять чотири людини, заказавши наші медичинські продукти. А що – не так?

6. Наша класний керівник рахує, що ми не достатньо приймаємо участь в різних шкільних міроприємствах. Вона каже, що ви повинні бути активніше, щоб наш клас став згуртованіше інших класів. А я

рахую, наш клас й так дуже дружній, ми в школі – передовий авангард! Помагаємо стареньким, дбаємо за дідусів і бабусів. А що – не так?

7. Наступила осінь, під ногами шелестять опавші листя, вітер розносить їх по стежкам, по алеям парку. Осінь в цьому році тепліше минулорічної, погода більш лагідніше, за що ми її дуже дякуємо.

8. Ви цікавитеся і навіть виявляєте неабиякий інтерес до далеких мандрів? Але чудеса поруч! Ми з вами знаходимося в цікавішому куточку нашого Києва, одному з загадкових і таємних бувиших околиць нашої столиці – Китаїві. Нащо Вам Турція, Венгрія, Германія чи навіть Китай, коли поряд Китаїв. А що – не так?

9. Прогулюючись по старовинним вуличкам Праги, ваша душа зануриться у світ ніжніших мрій і цікавих подорожів. Імимохідь винирне десь в кафе чи в пабі. А що – не так?

10. Ще не висохли чорнила під договором, а він вже був порушен, зіштовхнувшись з багато численними складностями. От так завжди: благі наміри вицвирть розбиваються об прозу життя. А що – не так?

11. Зачепившись в стрибку плечами за колону, нога артиста боляче об неї вдарилася. Сидячі у першому ряду глядачі одразу помітили, що усе його тіло пронизала гостра біль. Але він й виду не подав, продовжував танцювати як ні у чому не бувало. Тільки коли об'явили антракт, він зміг справитися із собою. За кулісами він розразився гнівливою тирадою в адрес трудівників сцени, що ви повинні були усе перевірити і розмістити декорації на своїх містах. А що – не так?

12. Подолав в виснажливій боротьбі усіх своїх суперників, наша куратор Оксана Іллівна стала дипломатом престижного конкурса по педагогічній майстерності. Ми її дуже поважаємо і пишаємося. А що – не так?

Подані завдання, спрямовані на формування українськомовної особистості, крім дидактичного, мають ще й виразний виховний потенціал, оскільки допомагають учневі усвідомити себе як громадянина, суб'єкта національного культурного простору. Виконуючи завдання такого типу, учень має можливість і продемонструвати знання мовної теорії, і висловити думку щодо своєї громадянської позиції.

Отже, описані в статті й апробовані в освітньому процесі ліцею мовні ігри й мовні портфоліо підтверджують об'єктивну доцільність використання їх у процесі навчання української мови учнів 10 класу, оскільки стимулюють старшокласників до активної навчально-пізнавальної діяльності, індивідуальної мовотворчості й сприяють розвитку їхньої мотиваційної сфери в аспекті підвищення культури українського мовлення.

Перспективи подальшого студіювання вбачаємо у дослідженні сукупності лінгводидактичних умов, зокрема: забезпечення педагогічної

взаємодії, співробітництва та співтворчості в системі «учитель-учні»; моделювання у навчальному процесі імітаційно-ігрових ситуацій, які активізують не тільки інформаційний, а й процесуальний його аспект; створення позитивно емоційного контакту в ігровій формі та забезпечення атмосфери душевного комфорту й психологічної захищеності кожного учасника імітаційно-ігрової діяльності, розподіл ігрових ролей між учасниками рольової взаємодії з урахуванням їхніх можливостей, здібностей, підготовленості та особистісних установок, використання різноманітних ігрових форм і методів, які спонукають до пошуку нестандартних розв'язань навчальних завдань у комунікативних ситуаціях.

Список використаної літератури

1. Мамчур Л. Розвиток мовної особистості у контексті сучасної шкільної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 2. С. 291–298. **2. Струганець Л.** Поняття «мовна особистість» в україністиці. *Культура слова*. 2012. Вип. 77. С. 127–133. **3. Мацько Л.** Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. Київ, 2009. 607 с. **4. Богущ А.** Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія. Одеса, 2008. 272 с. **5. Мелешко Л.** Навчальна гра як засіб розвитку комунікативних здібностей учнів на уроках української мови. *Методичний пошук: Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури*. Житомир, 2014. Вип. 12. С. 150–158. **6. Резнік Т.** Мовне портфоліо учня як інноваційний засіб навчання. *Українська мова і література в школах України*. 2017. №1. С. 37–38. **7. Коряковцева Н.** Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранные языки. Москва, 2006. 176 с. **8. Сімоненко Л.** Статус дидактичної гри у навчальному процесі у вищих закладах освіти. *Вісник ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка*. 2011. №15. С. 139–145. **9. Остапченко О.** Українська мова в грі. Проблемні завдання, конкурси, змагання, цікаві факти, тести, квести. Київ, 2018. 224 с.

References

1. Mamchur, L. (2013). Rozvytok movnoi osobystosti u konteksti suchasnoi shkilnoi osvity [Development of language personality in the context of modern school education]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 2, 291-298 [in Ukrainian]. **2. Struhanets, L.** (2012). Poniattia «movna osobystist» v ukrainistytsi [The concept of «language personality» in Ukrainian studies]. *Kultura slova – Word culture*, 77, 127-133 [in Ukrainian]. **3. Matsko, L.** (2009). Ukrainiska mova v osvitnomu prostori [The Ukrainian language in the educational space]. Kyiv [in Ukrainian]. **4. Bohush, A.** (2008). Formuvannia movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh [Formation of language personality

at different age stages]. Odesa [in Ukrainian]. **5. Meleshko, L.** (2014). Navchalna hra yak zasib rozvytku komunikatyvnykh zdibnostei uchniv na urokakh ukrainskoi movy [Educational game as a means of developing students' communication skills in Ukrainian language lessons]. *Metodychnyi poshuk: Vykladatsko-studentski naukovyi roboty z pytan metodyky vykladannia movy i literatury – Methodological search: teaching and student scientific works on the methodology of teaching language and literature*, 12, 150-158. Zhytomyr [in Ukrainian]. **6. Reznik, T.** (2017). Movne portfolio uchnia yak innovatsiinyi zasib navchannia [Language portfolio of the student as an innovative means of learning]. *Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy – Ukrainian language and literature in Ukrainian schools*, 1, 37-38 [in Ukrainian]. **7. Koryakovceva, N.** (2006). Sovremennaya metodika organizatsii samostoyatel'noj raboty izuchayushchih inostrannye yazyki [Modern methods of organizing independent work of students of foreign languages]. Moscow [in Russian]. **8. Simonenko, L.** (2011). Status dydaktychnoi hry u navchalnomu protsesi u vyshchych zakladakh osvity [The status of the didactic game in the educational process in higher education]. *Visnyk LNU im. T. H. Shevchenka – Bulletin of LNU named after T. G. Shevchenko*, 15, 139-145 [in Ukrainian]. **9. Ostapchenko, O.** (2018). Ukrainska mova v hri. Problemni zavdannia, konkursy, zmahannia, tsikavi fakty, testy, kvesty [Ukrainian language in the game. Problem tasks, competitions, contests, interesting facts, tests, quests]. Kyiv [in Ukrainian].

Космідайло І. О. Освітньо-розвивальний потенціал мовної гри та мовного портфолію як засобів формування українськомовної особистості учня ліцею

У статті окреслено шляхи ефективного використання в освітньому процесі ліцею мовної гри та мовного портфолію як засобів формування українськомовної особистості; проаналізовано змістове наповнення поняття «мовна особистість», що функціює в науковому обігу й розглянуто зміст поняття «українськомовна особистість» у контексті обраної проблеми дослідження. Розкрито сутнісні характеристики понять «мовна гра», «мовне портфолію». Висвітлено теоретичні засади застосування мовної гри на уроках української мови, частково розглянуто типологію мовних ігор, запропоновано приклади ігор, спрямованих на формування українськомовної особистості учня ліцею. Обґрунтовано доцільність упровадження мовної гри та мовного портфолію як засобів формування українськомовної особистості учня 10 класу ліцею у процесі навчання української мови.

Ключові слова: мовна гра, мовне портфолію, українськомовна особистість, ліцей, ігрові технології.

Космидайло И. А. Образовательно-развивающий потенциал языковой игры и языкового портфолио как средств формирования украиноязычной личности учащегося лица

В статье обозначены пути эффективного использования в образовательном процессе лица языковой игры и портфолио как средств формирования украиноязычной личности; проанализировано содержательное наполнение понятия «языковая личность», функционирующее в научной среде и рассмотрено содержание понятия «украинская личность» в контексте избранной проблемы исследования. Раскрыты сущностные характеристики понятий «языковая игра», «языковое портфолио». Отражены теоретические основы применения языковой игры на уроках украинского языка, частично рассмотрена типология языковых игр, предложены примеры игр, направленных на формирование украиноязычной личности ученика лица. Обоснована целесообразность внедрения языковой игры и языкового портфолио как средств формирования украиноязычной личности ученика 10 класса лица в процессе обучения украинскому языку.

Ключевые слова: языковая игра, языковое портфолио, украиноязычная личность, лицей, игровые технологии.

Kosmidailo I. Education-and-development potential of conversational games and language portfolios as a means for forming a Ukrainian-speaking individual of a lyceum pupil

In the article, the effective use of conversational games and language portfolios as a means for forming a Ukrainian-speaking individual in the educational process of a lyceum are defined; the substantive content of a notion «linguistic individual», which is employed within the scientific community, is analyzed, and the content of the notion «Ukrainian-speaking individual» is considered within the framework of the issue under research. The substantive characteristics of the notions «conversational game» and «language portfolio» are reviewed. The theoretical foundations for introducing conversational games in Ukrainian classes are ascertained, the typology of conversational games is considered partially, and examples of games, aiming at forming a Ukrainian-speaking individual of a lyceum pupil, are provided. The expediency of introducing conversational games and language portfolios as a means for forming a Ukrainian-speaking individual of a 10th grader of a lyceum in the process of teaching Ukrainian is substantiated.

Key words: conversational game, language portfolio, Ukrainian-speaking individual, lyceum, gaming technologies.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2021 р.

Прийнято до друку 26.11.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Докучаєва В. В.